

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA
MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİ

RİSALƏ

Araşdırmalar toplusu

12

Bakı – “Elm və təhsil” – 2016

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Elmi Şurasının 15 sentyabr 2016-cı il tarixli (protokol № 7)
qərarı ilə çap olunur

Redaktor: AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru,
professor
Rafael HÜSEYNOV

Redaksiya heyəti:
Kamil Allahyarov, filologiya elmləri doktoru, professor
Xatirə Bəşirli, filologiya elmləri doktoru
Şəfəq Əlibəyli, filologiya elmləri doktoru
Aida Qasımova, filologiya elmləri doktoru, professor

Məsul katib:
Kəmalə Nuriyeva

Risalə. Araşdırmalar toplusu. 12-ci kitab
Bakı, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 2016, 212 səh. Şəkili

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin beş topludan ibarət elmi-tədqiqat “Xəmsə”sinə [“Şərq” (Tərcümə toplusu), “Məclis” (Mərasimlər toplusu), “Xəzinə” (Kataloqlar toplusu), “Qaynaq” (Mənbələr toplusu)] daxil olan “Risalə” Araşdırmalar toplusunun bu sayı akademik Rafael Hüseynovun rəhbəri olduğu gənc alimlərin məqalələrindən tərtib edilmişdir. Məqalə müəllifləri arasında elmlər doktorları, fəlsəfə doktorları da var, dissertasiya müdafiəsinə hazırlaşan cavan tədqiqatçılar da. Akademik Rafael Hüseynovun elmi məktəbinin təmsilçiləri olan bu araşdırıcılar Azərbaycan klassik və müasir ədəbiyyatının bir sıra aktual və az öyrənilmiş problemlərinə yeni görüş bucağından yanaşırlar.

Samirə QOCAYEVA
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin
dissertantı

Açar sözlər: Lonqfello, folklor, Koroğlu
Key words: Longfellow, folk-lore, Koroglu
Ключевые слова: Лонгфелло, фольклор, Короглу

AMERİKA ŞAİRİ HENRİ UORDSVORT LONQFELLO YARADICILIĞI VƏ ŞƏRQ MOTİVLƏRİ

XIX əsr Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Henri Uordsvort Lonqfello (1807-1882) özündən sonra zəngin ədəbi-bədii irs qoyub getmişdir. Amerika ədəbiyyatında romantizmin yüksəldiyi bir dövrdə ədəbi fəaliyyətlə məşğul olan istedadlı qələm sahibinin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı hələ onun öz sağlığında ikən istər ədəbi-elmi ictimaiyyət, istərsə də geniş oxucu kütlələri tərəfindən böyük rəğbət və maraqla qarşılanmışdır. Onun yaradıcılığı dərin həyati müşahidələrə söykəndiyindən rəmzi-məcəzi ümumiləşdirmələrə, fəlsəfi mənalandırmaya güclü meyil göstərməsi kiçikhəcmli şeirlərindən tutmuş geniş epik vüsətə malik poemalara qədər müxtəlif örnəklərdə təbii bir qanunauyğunluq kimi ortaya çıxır.

Henri Lonqfello öz təbiəti etibarilə ekzotikaya üstünlük verən romantiklərdən olduğu üçün folklor və etnoqrafiya səpkili mövzulara daha həssas yanaşaraq bədii əsərlərində folklor ənənəsindən gələn motiv, obraz və süjetlərin inikasına geniş yer verməyə çalışmışdır. 1839-cu ildə ilk dəfə çap etdirdiyi “Gecənin səsi” (“Voices of the night”) şeirlər toplusu ilə ədəbiyyata gələn H.U.Lonqfello 1842-ci ildə çıxan “Köləlik haqqında nəğmə” (“Poems on slavery”) poeması ilə məşhurlaşmışdır. Henri Uordsvort Lonqfello nun diqqətini daha çox folklor, epos yaradıcılığı cəlb edirdi. Amerika ədəbiyyatında H.U.Lonqfelloya qədər epos olmamışdır. O, ölkəsinin keçmişinə müraciət edərək Amerikada ilk məskunlaşan xalqların həyatından epik mənzərələri qələmə almışdı. O həm də tərcüməçilik fəaliyyətində də böyük uğurlar əldə etmiş, Dantenin “İlahi komediya” əsərini amerikan ingiliscəsinə tərcümə etmişdir. İlk dəfə A.Xodzkonun ingilis dilinə tərcüməsindən “Koroğlu” eposunu oxuduqda bu əsər onu heyran etmişdi. İlk araşdırmalardan məlum oldu ki, “Koroğlu” eposunun elmə məlum bu ilk tam variantının toplanmasının təşəbbüskarı 1830-1841-ci illərdə görkəmli Azərbaycan alimi, şərqşünası, diplomatı, tərcüməçisi, şairi Mirzə Cəfər Topçubaşovun tələbəsi, Rusiyanın İrandakı diplomatik nümayəndəliklərində müxtəlif vəzifələrdə çalışmış polyak əsilli şərqşünas və şair Aleksandr Lenardoviç Xodzko-Borneyko olmuşdu. Mənəvi irsimizin möhtəşəm abidəsi olan “Koroğlu”nu ilk dəfə 1832-ci ildə qələmə aldıraraq eposun əlyazmasını Avropaya aparmış, bir nüsxəni Paris Milli Kitabxanasına təhvil vermişdir. “Koroğlu” dastanının Paris nüsxəsi eposun digər mətnlərindən fərqli olaraq daha geniş yayılıb və tanınıb [1, 2].

Dastanın sözügedən, 156 səhifədən ibarət bu əlyazması Paris Milli Kitabxanasında A.Xodzkonun şəxsi arxiv materilləri arasında S.P. 994 şifrəsi

altında saxlanılır. 1989-cu ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun arxivində əlyazmasının fotosurəti və mikrofilmə qorunmaqdadır [1].

A.Xodzkonun Şərq xalqlarının yazılı və şifahi ədəbiyyatına, tarixinə, etnoqrafiyasına marağı hələ gənc yaşlarında yaranmış və sonra o, Azərbaycan, İran və digər Xəzərətrafi ölkə və vilayətlərdə çalışdığı illərdə həmin istiqamətlərdə toplama və tədqiqat işləri apamışdır. A.Xodzko türk, monqol və İran mənşəli xalqların folkloruna aid zəngin məlumat toplamış və onların bir hissəsini öz sağlığında çap etdirməyə nail olmuşdur. Bunların içərisində ən önəmli yeri, şübhəsiz ki, “Koroğlu” eposunun Cənubi Azərbaycandan yazıya alınmış variantı tutur [1].

Əlyazmanın sonundakı tarixin (22 iyun 1834-cü il) A.Xodzkonun hələ Təbrizdə çalışdığı dövrü göstərməsi belə düşünməyə imkan verir ki, dastan orada yazıya alınmışdır. Mətnin sonundakı qeydlərə görə, dastanın yazıya alınmasına A.Xodzko göstəriş vermiş və epos Aşıq Sadıqdan Mirzə Əbdülcahab tərəfindən qeydə alınmışdır. A.Xodzkonun “nökər və qulluqçuları” – Mirzə Mehdi Gilani, Həzrətqulu bəy və Yaqub bəy bu işə şahidlik etmişlər. Ən son səhifədəki qeyddə isə bu nüsxənin əvvəldən axıra qədər Mahmud xan Dünbülü Dircuy tərəfindən toplandığı göstərilir [5].

Xodzkonun yazıya aldırtdığı və sonra Avropada nəşr etdirmək məqsədilə daha yaxşı bildiyi farscaya çevirtirdiyi bu “Koroğlu” variantı ilk dəfə Londonda ingilis dilində nəşr edilib. Xodzkonun bu nəşrə yazdığı ön söz “Koroğlu” tədqiqatçıları tərəfindən Paris nüsxəsinin tədqiqi istiqamətində ilk elmi araşdırma kimi dəyərləndirilir. A.Xodzko burada dastanın harada toplanmasından, “Koroğlu”-nün türk xalqları arasında populyarlığından, epos qəhrəmanının tarixi şəxsiyyətindən danışır, bir sıra obrazların (Koroğlu, Qırat) bədii təhlilini verir.

Həmin A.Xodzko variantı heç bir dəyişiklik edilmədən 1971-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında – Nyu Yorkda “Burt Franklin” nəşriyyatı tərəfindən təkrar çap olunmuşdur.

A.Xodzko “Koroğlu”-nu ingilis dilinə tərcümə edir və ona geniş ön söz yazaraq 1842-ci ildə Londonda nəşr etdirir. Dastan mütərciminə böyük uğur və şöhrət qazandırır. “Koroğlu”-nün London nəşri ilə tanış olan Amerika əsilli ingilis şairi, yazıçısı, folklorşünası, Harvard Universitetinin professoru Henri Uordsvort Lonqfello (1807-1882) Azərbaycan xalq qəhrəmanının cəsurluğundan, igidliyindən vəcdə gələrək “Rövşən bəy – Koroğlunun atlanışı” adlı irihəcmli şeirini yazır.

Dastanda xalqın özünəməxsus xarakteri, dünyagörüşü, adət-ənənəsi, mərdliyi, igidliyi, qoçaqlığı ingilis şairinin diqqətindən yayınmamışdır. “Koroğlu”-nün peşəkar dastançılıq ənənələrindən yararlanan H.U.Lonqfello “Rövşən bəy – Koroğlunun atlanışı” şeirində “at igidin arxasıdır” qənaətinə gələrək, ağılın və gücün vəhdətini vurğulayaraq cəsarətin və mərdliyin təntənəsini tərənnüm etmiş, Qıratın dastan qəhrəmanının həyatında vacib amillərdən biri olduğunu əsaslandırmağa çalışmışdır. “Koroğlu”-nün London nəşri əlimizdə olmasa da, Paris nüsxəsi ilə şeirin müqayisəsi onu deməyə əsas verir ki, H.U.Lonqfello dastana vurğunluğunu gizlədə bilməmiş, eposun “Üçüncü məclis”-inin hadisələrini nəzmə çəkmiş, qoşmadakı fikirləri, hətta “hey” rədifini mənzməsinə salmışdır.

Həm dastanda, həm də H.U.Lonqfellowun şeirində Qıratın atlanışqabağı mədh edilməsi özünü doğruldur, möcüzə baş verir.

“Koroğlu Qırata elə bir qamçı vurdu ki, at əl-ayağını yıgıb, dərənin o tayına sıçradı. Qırat elə tullandı ki, hələ iki arşın da o yana düşdü”. Bu atlanış Koroğlunun qorxudan qəbul olunan yeganə çıxış yolu deyildi. Bu atlanış xalq qəhrəmanının cəsarətinin, qərarında dəqiqliyinin, etibar etdiyi, güvəndiyi Qıratının qeyri-adiliyinin düşmən qarşısında nümayişi idi. Bu, əsl qüdrətin və vəhdətin təcəssümü idi. Koroğlunun uçurum üstündən atlanışını H.U.Lonqfello məhəbbətlə tərənnüm edərək yazırdı:

*Uçurum üstündən Qırat uçur, bax,
Bir qartaldır sanki qanad açır, bax,
Sanki dalğa dəniz üstədən keçir, bax,
Sanki daşdır, atmış onu sapand, hey!*

*Bu atlanış Koroğlunu quş kimi,
Tutulmuş ov ikən əldən uçurtdu.
Qırat minicisin sağlam olaraq
Bu böyürdən o böyürə keçirtirdi.*

*Bu sərt atlanışdan çatıldı qaşlar,
Görənlər şaşırdı, hərləndi başlar,
Qıratın nalından qopundu daşlar,
Çaya yuvarlanıb oldu nihan, hey!*

O, bu əsərdə xalq şeirinin özünəməxsus məziyyətlərini, milli koloritini, yüksək poetik vüsətini, qəhrəmanlıq pafosunu böyük sənətkarlıqla qoruyub saxlaya bilmişdir [2].

“Rövşən bəy – Koroğlunun atlanışı” həm də böyük sənətkarımız Cəfər Cabbarlının birbaşa ingilis dilindən çevirdiyi uğurlu poetik tərcümələrindən biridir. Cəfər Cabbarlının mütərcimlik fəaliyyətində nəsr, dramaturgiya əsərləri ilə yanaşı poeziya nümunələrinə də rast gəlinir. Onun ilk dəfə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının 1928-ci il birləşmiş 6-7-ci sayında [4, 54-55] çap etdirdiyi “Rövşən bəy – Koroğlunun atlanışı” irihəcmli tərcümə əsəri sonralar – 1938-ci ildən 1969-cu ilədək ədibin nəşr olunan bütün cildlərinin “Lirik şeirlər” bölməsində orijinal əsər kimi yer almışdır. Əsər C.Cabbarlının 1938-ci il I cildinə daxil edilərkən kitabda belə bir qeyd də yazılmışdı: “Rövşən bəy – Koroğlunun atlanışı” – bu şeir məşhur Azərbaycan xalq dastanı “Koroğlu”nun ingiliscə mətnindən (Longfellow-dan) tərcümədir” [3, 223]. Bütün nəşrlərdə öz əksini tapmış bu qeyddən belə anlaşılır ki, şeir Lonqfellowun ingilis dilinə çevirdiyi Azərbaycan xalq dastanı “Koroğlu”nun mətnindən götürülüb tərcümə edilmişdir. Əslində isə “Koroğlu”nun tərcüməçiləri arasında Lonqfellow soyadlı mütərcim koroğluşünaslığa məlum deyildir. Digər tərəfdən, şeirin məzmunundan məlum olur ki, onun dastanın mətninə aidiyyəti yoxdur. Əsər xalq qəhrəmanı Koroğlunun atlanışına həsr edilmiş müstəqil poetik nümunədir.

Tərcümə ilə bağlı maraqlı bir cəhət də diqqəti cəlb edir: şeirin sərlövhəsindən sonra mötərizə arasında “İngiliscə “Longfellow-dan” qeydinin

verilməsi onu göstərir ki, Cəfər Cabbarlı bu əsəri orijinaldan – ingilis dilindən çevirmişdir [3].

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Abbasov Elçin, “Koroğlu” eposunun poetikası (Paris nüsxəsi əsasında) dis. 2007
2. Asiya Rüstəmli, Mütərcim Cəfər Cabbarlı, “Azərbaycan” jurnalı, №1, 2008
3. Cabbarlı C. Əsərləri. I cild, Bakı: Azərnəşr, 1938
4. “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı, 1928, 6-7-ci sayları
5. Koroğlu. Paris nüsxəsi (əlyazmasının fotosurəti). AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Arxivi, inv. №7

Samira Gojayeva

Creative activity of the American writer Henry Wordsworth Longfellow and the oriental motives

S u m m a r y

Henry Wadsworth Longfellow was an American writer, poet, philologist, interpreter whose works include “The Song of Hiawatha”, “Ballads and Other Poems” and “Evangeline”, “The leap of Rovshan beg” etc. He could save national and heroic color in his creative activity.

Самира Годжаева

Творчество американского писателя Генри Вордсворта Лонгфелло и восточные мотивы

Р е з ю м е

Генри Уодсуорт Лонгфелло – американский писатель, поэт, филолог, переводчик, знаток фольклора прославился как автор опубликованных произведений; «Песни о Гайавате» «Баллады и другие стихи», «Стихи о рабстве», «Эвангелина», «Прыжок Ровшан бека» и.т.д. Он в своих произведениях смог сохранить национальный колорит, героических пафос.

OXUDUQLARINIZ:

Rafael HÜSEYNOV. Ötürücülük missiyası3

KLASSİK İRS: TARİXİ VƏ NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

Rafael HÜSEYNOV. Klassik ədəbi abidələrin tekstoloji bərpasında xüsusi yanaşmalar və Baba Tahir dübeytiləri	11
Şəhla ABDULLAYEVA. Quranın “Yusif” surəsində tərbiyəvi və irfani məqamlar	34
Faiq ƏLİYEV. Ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən	47
Gülşən ƏLİYEVA-KƏNGƏRLİ. Füzulidəki “rindü-şeyda” anlayışının ədəbi-fəlsəfi şərhini	52
İlahə HACIYEVA. Nizami və Çakərin “Leyli və Məcnun” məsnəvilərində oxşarlıqlar və normadan kənarlaşmalar	59
İlahə MƏMMƏDOVA. Rübai janrı ingilisdilli ədəbiyyatşünasların araşdırmalarında	69
İradə MUSAYEVA. Klassik eşq fəlsəfəsi tarixində ilk roman	75
Nailə MUSTAFAYEVA. Füzuli və müasirlərinin müxəmməsləri barədə	83
Kəmalə NURİYEVA. İ.Y.Kraçkovskinin yeni ərəb ədəbiyyatı sahəsində tədqiqatları	99
Samirə QOCAYEVA. Amerika şairi Henri Uordsvort Lonqfello yaradıcılığı və Şərq motivləri	104
Elnarə ZEYNALOVA. “Tuhfətul-İraqeyn” poeməsindən iki beytin şərhini ..	108

YENİ VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ PROSES

Nərminə ƏLİYEVA. Haşım bəy Saqib və onun yaradıcılığında ictimai-siyasi motivlər	117
Nuranə ƏSƏDULLAYEVA. Sovet ədəbiyyatında “ideoloji düşmən” obrazını formalaşdıran sosial-siyasi amillər	131
Bəxtiyar ƏSGƏROV. Bədii düşüncədə yazıçı və tarix problemi	136
Mahirə HACIYEVA. Pakistanda ingilisdilli ədəbi mühitin formalaşması ..	143
Nüşabə HÜSEYNOVA. İnternet ədəbiyyatı – yanaşma bucaqları, münasibətlər sistemi	152
Sevinc AYZAZQIZI. Ədəbiyyatımız – mənəvi həyatımız	159
Türkan QƏDİROVA. Cənubi Azərbaycan demokratik poeziyasında ana dili problemi	167
Ülviyyə YUSİFOVA. Abdulla Faruqun şeirlərində humanizm ideyaları	174